
Türkiye Eğitim Dergisi

(2022) Cilt 7, Sayı 2, s. 365-379

Vizyoner Bir Lider Olarak Gaspıralı İsmail Bey

Kürşad YILMAZ¹

Özet

Yakın Türk tarihindeki sosyal ve kültürel hareketler arasında belki de en önemlisi olan Ceditçilik hareketinin en önemli uygulayıcısı Gaspıralı İsmail Bey'dir. Gaspıralı, okullar kuran, kitaplar yazan, gazete ve dergiler çıkaran, hayır cemiyetleri kuran, belediye başkanlığı yapan, fikirlerini yaymak için seyahatler yapan, kongreler düzenleyen, panayırlara katılan, akşam mektepleri açan, sadece görüş bildirmeyen fikirlerini bizzat uygulayan bir aydındır. Türk Dünyasındaki aydınlanma hareketlerinin hem kuramcısı hem de uygulayıcısı olan Gaspıralı'nın faaliyetleri ile büyük bir sosyal dönüşümün temelleri atılmıştır. Gaspıralı, eğitimci, gazeteci ve yazar kimliklerinin yanı sıra büyük bir fikir insanı, aydın, idealist ve vizyoner bir liderdir. Çünkü Gaspıralı, yaptıkları ile sadece yaşadığı dönemde değil, çok daha uzun sürecek bir dönemde etkiye sahip olmuştur. Bu makalede Gaspıralı'nın faaliyetleri vizyoner liderliğin üç önemli özelliği olan "yolu görmek, yolda yürümek ve yol olmak" davranışları temelinde değerlendirilmiştir. Değerlendirmelere göre Gaspıralı, etkileri günümüzde de devam eden büyük bir idealist ve vizyoner bir liderdir.

Anahtar Kelimeler

Vizyoner Liderlik
İsmail Gaspıralı
Usul-i Cedit
Ceditcilik

Makale Hakkında

Gönderim Tarihi: 10.08.2022

Kabul Tarihi: 09.11.2022

Elektronik Yayın Tarihi: 29.12.2022

DOI: 10.54979/turkegitimdergisi.1160114

---

¹ Prof. Dr. - Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, kursad.yilmaz@manas.edu.kg ORCID: 0000-0002-3705-5094

Gaspıralı İsmail Bey as a Visionary Leader

Abstract

The most important practitioner of the Jadidism movement, which is perhaps the most important among the social and cultural movements in recent Turkish history, is Gaspıralı İsmail Bey. Gaspıralı is an intellectual who founded schools, wrote books, published newspapers and magazines, founded charitable societies, acted as mayor, traveled to spread his ideas, organized congresses, attended fairs, opened evening schools, and as a result, did not just express his opinion, but applied his ideas himself. The foundations of a great social transformation were laid with the activities of Gaspıralı, who is both the theorist and practitioner of the enlightenment movements in the Turkish World. Gaspıralı is a great scholar, intellectual, idealist and visionary leader as well as being an educator, journalist, and writer. Gaspıralı is a leader who has had an impact not only in his lifetime but also in a much longer period with his actions. In this article, Gaspıralı's activities are evaluated in terms of the three important characteristics of visionary leaders, "seeing the way, walking on the road, and being the way" behaviors. According to the evaluations, it was concluded that Gaspıralı was a great idealist and a visionary leader whose influence continues to this day.

Keywords

Leadership
İsmail Gasprinsky
Usul-i Cedid
Jadidism

About Article

Sending Date: 10.08.2022
Acceptance Date: 09.11.2022
Electronic Issue Date: 29.12.2022

DOI: 10.54979/turkegitimdergisi.1160114

GİRİŞ

Osmanlı'da Tanzimat ile birlikte başlayan dönemde kurulan Batı tipi sivil okullarda dersler, eğitim ortamları, öğretim yöntemleri yenilenmiş ve eğitim-öğretim yeni öğretmenlerle yapılmaya başlanmıştır. Yeni bakış açısına göre oluşturulan bu ortamlara Osmanlı'da kısmen, Türkistan coğrafyasındaki (bugünkü Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan) Türk toplulukları arasında ise genel olarak "Usul-i Cedid" (Ergün ve Çiftçi, 2006) harekete de Ceditçilik ya da Cedit Hareketi denilmiştir. Cedit, yeni (TDK, 2022) demektir ve eskinin bozulmuş, zamanı geçmiş yönlerinin yerine yeni bir şeyler getirme, eskinin belirli özelliklerini tekrar yerine koyma veya eskiyi canlandırma gibi anlamlar taşımaktadır (Kılıhoğlu, 2019). Ceditçilik ise yenilikçilik, reformizm gibi anlamlara gelmektedir.

Cedit Hareketi, bir Türk aydınlanma hareketi olarak Avrupa'da yaşanan Reform ve Rönesans hareketlerine benzemektedir. İlk önce okullarda bazı yenilikler getirmeyi amaçlayan Cedit Hareketi yeni bir okuma metodunun benimsenmesi tartışmalarıyla başlamış ve bu görüşü savunanlara "Ceditçiler" eski yöntemi savunanlara ise "Kadimciler" denilmiştir. Bu yeni yöntemi savunan hareket de bu nedenden dolayı "Usul-i Cedid" adını almıştır. Ceditçiler ile Kadimciler arasındaki rekabetin ceditçiler yani yenilikçiler lehine sonuçlanması, Cedit Hareketinin yeni bir ivme kazanmasına yol açmıştır (Temizyürek, 2014).

Eğitim alanındaki çalışmalara basın ve edebiyat alanındaki çalışmaların da eşlik ettiği cedit hareketi, benzer reform ve değişim çabalarından ayrılmaktadır. Cedit Hareketinin en belirgin özelliği, bu hareketin halkın arasından çıkan aydınların liderliğinde ortaya çıkması ve yükselmesidir. Oysa genelde Doğu medeniyetlerindeki (Tekcan, 2012) özede ise Türk devletlerindeki reform çabaları genellikle yukarıdan başlamıştır. Yukarıdan başlayan reform çabaları gibi ayrımcı ve dışlayıcı bir entelektüel hareket olarak görülmeyen Ceditçilik, önce topluma nüfuz etmiş daha sonra da merkezden çevreye doğru dalgalar halinde yayılmıştır (Kılıhoğlu, 2019). Bu bağlamda Ceditçilik aynı zamanda fikri bir uyanışın, sosyal bir dönüşümün ve toplumu kucaklayıcı bir değişim hareketinin de sembolüdür. Ceditçilik hareketi Rusya Müslümanları arasındaki kültür, dil, din ve ideal birliğinden dolayı hızla yayılmış (Akyol, 2012); özellikle siyasal, eğitimsel ve kültürel alanda etkili olmuş ve sosyal hayatın bütün alanlarını kapsamış (Kasimov, 2009) ve eğitim başta olmak üzere fen bilimleri, din, basın, sanat gibi birçok alanda Türk Dünyasını derinden etkilemiştir (Soyuçok, 2019).

Usul-i Cedit Okulları

Ceditçiler eğitimi, toplumun değişim ve dönüşümündeki en önemli araç olarak gördükleri için onu toplum hayatında önemli bir yere getirmeye çalışmışlardır. Usul-i Cedit okullarının ceditçilerin planlarındaki merkezi konumu bundan kaynaklanmaktadır (Khalid, 2014). Bu bağlamda Ceditçilik Hareketinin temel çıkış noktası, bilginin aktarılmasına dayalı olan eski okulların iyileştirilmesi ve bu yolla okulların yeni gelişmelere uyumunu sağlamaktır. Ceditçiler bu yolla Çarlık Rusya'sındaki Türk halklarının milli değerlerinin yok edilerek Ruslaştırılmasını durdurmayı amaçlamışlardır (Gül, 2020). Bu amaca ulaşmak için seçilen yol ise Rusya Müslümanlarının hepsini eğitmek, güçlerinin farkına varmalarını sağlamak, Rus İmparatorluğunda bir statü edinmelerine yardımcı olmak (Roy, 2000) ve Türklerin Rusya siyasetinde daha aktif rol oynamasını sağlamaktır.

Usul-i Cedit hareketinin, sınıflardaki öğrenci sayısının belirli bir düzeyde tutulması, okulların belirli bir açılma ve kapanma zamanı olması, öğretmenlerin branşlara göre yetiştirilmesi, öğretmenlerin belirli bir maaş alması gibi konularda da önemli görüşleri vardı. Ceditçiler ilk iş olarak okuma-yazma yönteminden başlamış, daha sonra araç-gereçlerin yenilenmesi, okullarda yeni yöntem ve tekniklerin kullanılması, bunun için yeni öğretmenlerin yetiştirilmesi ve derslerin yenilenmesi gibi çalışmalar yürütmüşlerdir. Usul-i Cedit hareketi medrese derslerinin yanı sıra tarih, coğrafya, fen bilimleri, matematik, Türkçe ve Rusça gibi dersler koymuştur. Bunu uygulamak için de medreselerden ayrı okullar kurmuş, buradaki okuma öğretme yöntemini değiştirmiş, sadece okumayı değil Türkçe yazmayı da öğretmeye başlamışlardır. Hareket ayrıca derslerde harita başta olmak üzere çeşitli ders araç-gereç ve malzemelerinin kullanılması düşüncesini gündeme getirdiği gibi, gerek yayınevleri gerekse kitapçılar vasıtasıyla okurlarına da aydın bir dünya sunmuştur (Ergün ve Çiftçi, 2006).

Aslında Türk kökenli Müslümanlarda güçlü bir eğitim geleneği vardı, ancak geleneksel eğitim anlayışı modernleşen dünyada ihtiyaç duyulan bilgi ve becerileri sağlayamamış, bilakis bir durgunluk içinde bırakmış (Tuna, 2002) ve belirli bir geri kalmışlığa sebep olmuştur. Cedit Hareketi, Türk dünyasının eğitim, bilim ve teknolojideki geri kalmışlığına bir başkaldırı olarak ortaya çıkmıştır. Cedit Hareketi, toplumlarının hastalıklarını teşhis ederken ve reçete önerirken, yerleşik dini-kültürel seçkinlerin ahlaki ve kültürel otoritesini sarsmıştır. Reform reçeteleri, toplumun ve içindeki çeşitli grupların rollerinin radikal bir şekilde yeniden gözden geçirilmesini ve ayrıca Türk kültürünün ve

onun içinde değerli olanın yeniden tanımlanmasını içermiştir (Khalid, 1998). Bu bağlamda yakın Türk tarihindeki sosyal ve kültürel hareketler arasında Ceditçilik kadar önemli rol oynayan, aynı zamanda onun gibi farklı şekillerde izah edilen ve değerlendirilen ikinci bir hadiseyi bulmak zordur (Kasimov, 2009).

Gaspıralı İsmail Bey

Bir kültür hareketi olarak başlayan ve zamanla çok büyük bir ideale dönüşen Ceditçilik hareketinin ilk temsilcisi ve en önemli uygulayıcısı Gaspıralı İsmail Bey'dir. Gaspıralı'ya göre geri kalmışlıktan kurtulmanın yolu eğitimidir ancak eğitimde de mutlaka gerekli yenileşmeler ve reformlar yapılmalıdır. Gaspıralı, Türkler arasında birliği sağlayabilmek için öncelikle cemaat olma fikrinden kurtulmak, millet olma fikrine sahip olmak, millet olabilmek için de ortak bir edebî dil oluşturmak gerektiğini düşüncesine sahiptir. Çünkü millet olabilmenin önündeki engellerden biri, Türklerin ayrı ayrı lehçeler kullanmalarıdır. Gaspıralı'nın bu konudaki çalışmaları, birliğe giden yolda gösterdiği gayretin açık bir göstergesidir (Toker, 2004).

Gaspıralı, çok yönlü ve kapsamlı bir modernleşme programına sahiptir ve bu modernleşme programı içinde eğitim alanıyla ilgili olan görüş ve uygulamalar vardır (Türkyılmaz, 2013). Gaspıralı'ya göre halkın içinde bulunduğu gerilikten kurtulması eğitim ve kültüre önem verilmesine bağlıdır. Bundan dolayı ıslah çalışmaları ilkokullardan başlatılmalı (Devlet, 2011), bu okullarda uygulanan Usul-i Kadim yöntemi terkedilmeli, yerine Usul-i Cedit yöntemi yerleştirilmeli, okullar medreselerden ayrılmalı, ilkokulların özel öğretmenleri olmalı ve öğretmenler maaş almalıdırlar (Akyol, 2012).

Bu ilkeler ve hedefler doğrultusunda hareket eden Gaspıralı 1884'te Bahçesaray'da bir okul açmış ve yeni yöntemi burada bizzat kendisi uygulamaya çalışmıştır. Daha sonra bu okul örnek alınarak yeni okullar açılmış ve bu okullara "Usul-i Cedit Okulları" denilmiştir. Gaspıralı, Rusya işgali altındaki Türk topraklarında Usul-i Cedit okullarını kısa sürede yaygınlaştırmış ve bu topraklarda büyük bir aydınlanma hareketi başlatmıştır. Gaspıralı, eğitimci, gazeteci ve yazar kimliklerinin yanı sıra büyük bir fikir insanı, aydın, vizyoner ve dönüşümcü bir liderdir. Bu çalışmada İsmail Gaspıralı Bey'in çalışmaları vizyoner ve dönüşümcü liderlik perspektifinden değerlendirilmeye çalışılmıştır. Daha önce yapılan çalışmalarda Gaspıralı'nın hayatı, eğitim anlayışı, fikirleri, faaliyetleri, idealleri gibi birçok konuda birçok çalışma yapılmıştır. Gaspıralı'nın çok büyük etkiye sahip olan çalışmaları vizyoner ve dönüşümcü liderlik özelliği göstermesine rağmen bu konuda bir inceleme veya değerlendirme yapılmamıştır. Gaspıralı ve benzeri aydınların çalışmalarının bu bağlamda değerlendirilmesi, yaptıkları çalışmaların öneminin ve yüzyıllar boyunca sürecektiklerinin ortaya konulması açısından son derece önemlidir. Bu amaçla ilk önce vizyoner liderlik kavramı tanımlanmış, daha sonra Gaspıralı'nın çalışmaları bu perspektiften değerlendirilmiştir.

Vizyoner Bir Lider Olarak Gaspıralı İsmail Bey

Vizyon genellikle zihinsel bir resim olarak görülmekte (Altınkurt ve Yılmaz, 2011) ve sahip olunan değerleri anlatan ve yansıtan zihinsel bir tablo (Özden, 2002) olarak tanımlanmaktadır. Vizyon, gelecekte ulaşılması hedeflenen noktanın sadece sözel olarak ifade edilmesini değil, bu ifadenin zihinsel olarak resmedilmesini de içermektedir (Demir, 2004). Bu yüzden vizyon, ulaşılması gereken nihai bir nokta değildir, ulaşıldıkça yenilenen bir idealdir. Vizyon, kavram olarak örgütsel bir içeriğe sahip gibi görünse de devletlerin ya

da toplumların da vizyonlarından bahsedilebilir. Devletler ya da toplumlar sözkonusu olduğunda ise vizyon kavramından daha çok “ülkü, ideal, mefkûre” gibi kavramların kullanıldığı görülmektedir. Buna örnek olarak Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi (Turan, 2003) ya da Türk mitolojisindeki Kızıl Elma ülküsü verilebilir. Kızıl Elma ülküsü üzerinde düşünüldükçe uzaklaşan ancak uzaklaştığı oranda da cazibesi artan idealleri, düşünceleri veya düşleri anlatan bir ifadedir ve tam bir vizyon ifadesidir.

Liderlik bir yönüyle bir vizyon etrafında geleceği bugünden kurmak ve tasarlamaktır ve “vizyonsuz lider, lidersiz vizyon olmaz” ifadesi pek yanlış değildir (Turan, 2020). Vizyon, liderliğin belki de en önemli parçasıdır. Çünkü etkili liderler vizyon sahibi kişilerdir. Vizyoner liderlik ise, insanları topluca etkileyebilecek ve harekete geçirebilecek vizyonlar oluşturabilme ve iletebilme yeteneği ile ilgilidir (Çelik, 2003). Ancak bazı vizyonlar gelişmeden ölebilirler. Bu bağlamda bir vizyonun paylaşılan vizyon olması ve izleyen diğer kişilerce benimsenmesi son derece önemlidir. Gaspıralı buna en güzel örneklerden biridir. Çünkü Gaspıralı'nın vizyonu öyle etkili olmuş ve yayılmıştır ki 1914'te sadece Rusya dâhilinde açılan Usûl-i Cedit okulunun sayısı beş bini bulmuştur (Devlet, 1988; Htdıraliyev, 1997; Ortaylı, 1991; Saray, 1987). Yaklaşık olarak 20 yıl içerisinde Rusya bulunan okulların ve medreselerin hemen hemen tamamında Usul-i Cedide göre eğitim yapılmaya başlanmıştır (Temizyürek, 2014).

Ceditçiler ve Gaspıralı, Usul-i Kadim olarak adlandırılan yönteme karşı çıkmış ve bunun yerine Usul-i Cedit denilen yöntemi önermişlerdir. Batı'daki eğitim sisteminden etkilenen bu karşı çıkış basit bir karşı çıkış değildir. Pedagojik, felsefi, kültürel temelleri olan köklü bir karşı çıkıştır. Usul-i Kadim, medreselerde ya da okullarda okuma yazma ve ilmihal bilgisinin sadece geleneksel yöntemlerle öğretilmesi ve Kur'an'dan bazı surelerin ezberletilmesi esasına dayanan bir yöntemdir. Gaspıralı, Usul-i Kadim olarak bilinen bu ezberci eğitim anlayışına karşı çıkmış ve önemli bir dönüşümün mimarı olmuştur. Usul-i Cedit okulları, geleneksel medrese eğitimine önemli eleştiriler getirmiş ve köklü değişimlere sebep olmuştur. Bu köklü değişimler sosyal, kültürel ve dini yenileşme hareketlerine de etki etmiştir.

Vizyoner liderler, gelecekteki amaçlar ve sonuçlarla ilgili konuşurken felsefi söylemleri olan, risk alan ve eylem odaklı kişilerdir. Vizyoner liderler, kişileri isteklendirmek için duygularını harekete geçirmekte ve manevi motivasyon kullanmaktadırlar (Endeman, 1990). Gaspıralı 1881 yılında yayınladığı Terakki Risalesi adlı kitabında "Usul-i Cedit" hareketinin lüzumunu anlatırken “insanoğlunun hakikati ve saadeti hiç bulamadığını, ancak bu hakikat ve saadet yolunda yürüyene maarif ve bilginin yardımcı olacağını” belirtmiştir (Akt: Hablemitoğlu, 2006; Devlet, 2011). Gaspıralı maarif ve bilgiyi karanlıktaki fenere benzetmiş, maarifin insanın fikrini ve zekâsını artıracığını, aklı ve zekâsı artan insanın da kuvvetinin ve servetinin artacağını ileri sürmüştür. Gaspıralı'nın bilgi ve eğitim ile ilgili düşünceleri felsefi bir temele ve kişilerin duygularını harekete geçirecek bir içeriğe sahiptir.

“Bizler gelir geçeriz lâkin millî maarif yaşayacaktır” düşüncesi de Gaspıralı'nın vizyonunun ilericiliğini ve genişliğini göstermektedir. Gaspıralı, eğitim faaliyetlerini sadece bugünü kurtaracak bir araç olarak değil, geleceği şekillendirecek; dilde, fikirde, işte birliğe götüreceği bir ülkü olarak görmüştür. Gaspıralı'ya göre Usul-i Cedit denilince yeni bir usul, yeni usul denilince de oldukça geri kalmış bir hale düşen okulların ve medreselerin idaresinin, talim ve tedrisin durumunun iyileştirilmesi akla gelmelidir. Yeni usul, usulde, itikatta ve amelde yenilik demek değildir.

Vizyoner liderlikte “vizyon oluşturma, vizyonu başaracak örgüt kültürü ve yapıyı ortaya koyan temel felsefeyi belirleme ve liderin kendine özgü ve öncelerle tutarlı ve örnek alınacak davranış modeli sergileme” olmak üzere üç önemli özellik mevcuttur (Sashkin, 1995). Çelik (2003) bu üç önemli özelliği “yolu görmek, yolda yürümek ve yol olmak” şeklinde sıralamıştır. Vizyonerlik aynı zamanda bir dönüşümcü liderlik özelliğidir (Kouzes ve Posner, 2017; Tichy ve Devanna, 1986) ve dönüşümcü liderlerin “yol göstermek, paylaşılan bir vizyon oluşturmak, mevcut duruma meydan okumak, başkalarının harekete geçmesini sağlamak ve kalbi teşvik etmek” gibi rolleri vardır (Kouzes ve Posner, 2017).

Yolu Görmek

Vizyonun gelecekteki görüntüsü olarak yol, ulaşılması gereken bir hedeftir. Vizyoner lider, geleceğe yönelik bir projeye ve ya tasarıma sahip, yolu görme kaygısı ve arayışı olan, en uygun yolu farklı yollardan görebilen, entelektüel ve duygusal yönden geleceğin ufkunu açan kişidir. Kişinin yolu görmesi, bilgi, düşünce ve sezgiye dayalı bir güç gerektirmektedir. Vizyoner lider ancak böyle bir güç ile geleceğin gizemli dünyasının perdesini aralayabilir ve geleceğe ışık tutabilir (Çelik, 2003). Gaspıralı, içinde bulunduğu geri kalmışlığın Türk dünyasının yazgısı olmadığına yürekte inanmıştır. Bu inançla uyuşukluk, tembellik, karanlık, geri kalmışlık ve cehalete karşı mücadelesinde, uyanışı, aydınlanmayı, yenileşmeyi, ilerlemeyi, birleşmeyi ve dayanışmayı önermiştir (Gündoğdu, 2012). Gaspıralı’yı bir aydın, eğitimci, gazeteci veya toplum sözcüsü olarak kamu yaşamına aktif olarak katılmaya yönlendiren temel motivasyon kaynağı, dindaşlarının kaderi için hissettiği endişedir (Lazzerini, 1973).

Gaspıralı’nın topluma yönelik eleştirilerinde ya da algıladığı zayıflıkları düzeltme tekliflerinde acelecilik ve kibir yoktu. Yüzyıllardır süregelen köklü ve kökleşmiş alışkanlıkları, gelenekleri ve tutumları değiştirmenin uzun süreceğini biliyordu (Lazzerini, 1973). Gaspıralı, Müslüman toplumlarının geri kalma sebebinin her şeyden önce cehalet olarak belirlemiştir. Eğitim olmadan, Rusların uyguladığı eritme politikasını anlayamayacaklarının ve önleyemeyeceklerinin farkındaydı. Gaspıralı, Rusya’daki Türk toplumunun geleceği açısından en önemli konunun eğitim meselesi olduğunu görmüş ve buna göre hareket etmiştir. Gaspıralı’ya (1913: 9 Ekim) göre temel mesele okul, eğitim-öğretim ve bunların geleceği meselesidir. Gaspıralı eğitim meselesine kayıtsız kalmanın, bu konuda emek sarf etmemenin ya da yanılmanın sosyal ve milli bir ölüm veya intihar olacağı düşüncesindedir. Yani Gaspıralı eğitim meselesini bir beka sorunu, bir milli güvenlik meselesi olduğunu düşünmekte, hatta toplumun bu konudaki kayıtsızlığının kendi kendini imha etmek olacağını iddia etmektedir.

Yenilik talepleri ilk önce eğitim alanında çıkmıştır. Çünkü Türkistan medreseleri gündelik ihtiyaçları karşılamaktan uzaktır ve sadece dini eğitim vermektedir (Kılıçoğlu, 2019). Fen ve akli ilimlerden tamamıyla uzaklaşmış olan Türkistan medreselerinde sadece dini eğitim yapılmakta idi. Bu ise, cemiyetin maddeten daha iyi imkânlarla kavuşmasına yetmiyordu. Ezbere dayalı bir eğitim yapılan medreselerde öğrenciler öğrendikleri Arapça ve Farsça sözcüklerin Türkçe karşılığını dahi bilmezlerdi. Dönemin okullarında ve medreselerde verilen eğitiminin tek faydalı yönü İslamiyet’in öğretilmesi ve bu yolla Türk-İslâm geleneklerinin ve uygulamalarının yaşamasını sağlamaktı (Saray, 1987). Gaspıralı, Rusya Türkleri için kendi milli kültür ve geleneklerini korumak şartıyla Avrupa kültür ve medeniyetinin olumlu tarafları benimsenerek milli bir kültür rönesansı yapılmasının şart olduğunu savunuyordu (Hablemitoğlu, 2006). Gaspıralı, 1881 yılında Tavrida Gazetesinde

Rusça olarak bir makale yayınlamış ve bu makalede ilan ettiği programına ölene kadar sadık kalmıştır. Bu yazıda Gaspıralı şunları talep etmiştir (Gündoğdu, 2012; Hablemitoğlu, 2006):

1. Milli okulların geliştirilmesi ve eğitimde reform yapılması.
2. Milli bir basın faaliyete geçirilmelidir. Bu basın bütün Türklere ortak dilde hitap etmelidir.
3. Müslüman-Türk hayat tarzı modernleştirilmelidir.
4. Müslüman-Türk kadını hürriyete kavuşturulmalıdır.
5. Milli bir aydın zümresi yetiştirilmelidir. Bu zümre halkın "yaratıcı kudret ve düşüncesini" temsil edebilmelidir.
6. Milli eğitim müesseselerinin desteklenmesi için "Cemiyet-i Hayriye" kurulmalıdır.

Gaspıralı'nın yukarıdaki talepleri ne kadar geniş ve ilerici bir vizyona sahip olduğunun göstergesidir. Gaspıralı'nın yukarıda sıralanan hedefleri belirli bir felsefi ve pedagojik temele dayanmaktadır ve bu durumu Gaspıralı'nın ortaya koyduğu "Usul-i Cedit" hareketinin ilkeleri ve amaçlarında da görmek mümkündür (Devlet, 2011; Hablemitoğlu, 2006):

1. Okullar medreselerden ayrılmalı.
2. İlkokulların kendisine özgü öğretmenleri olmalıdır.
3. Öğretmenlere "sadaka" değil, maaş verilmelidir.
4. Okuma yazma öğretimi, yeni elifba kitaplarında gösterilen "usul-i savtiye" veya "usul-i meddiye" ile başlayıp, kolayca yoluna devam etmelidir.
5. Sadece okumayı değil, yazmayı öğretmeye de önem verilmelidir.
6. Kız çocukları için de ilkokullar olmalı ve kızlara da okuma-yazma öğretilmelidir.
7. Öğretim belirli bir programa göre yapılmalı, her yaşın özelliklerine uygun ders kitapları kullanılmalıdır.

Gaspıralı, her şeyden evvel medreselerin eğitim ve öğretim şeklinin ve orada yapılan derslerin ıslah edilmesi gerektiğine inanıyordu. Zira mekteplerden mezun olan gençlerin bilgi yönünden son derece yetersiz kaldıklarını ve bu bilgi ile mekteplere iyi öğretmen olamadıklarını görüyor ve bunun mutlaka düzeltilmesi gerektiğini söylüyordu (Saray, 1987). Gaspıralı, Usul-i Cedit okullarındaki eğitim-öğretim yöntemini Rehber-i Muallimin (1898) adında bir risale haline getirmiş ve bu risalede okullarla ilgili kuralları 10 madde halinde sıralamıştır (Akt: Temizyürek, 2003):

1. Çocuklar yedi yaşına gelmeden okula kabul edilmez.
2. Çocuklar okula aynı zamanda başlarlar ve yılsonunda yapılan imtihanında başarılı olanlar bir üst sınıfa geçebilir, başarısız olanlar sınıf tekrarı yaparlar.
3. Bir sınıf en fazla kırk öğrenciden oluşur.
4. Öğrencinin okula kabulü yılda iki kez yapılır, her zaman okula öğrenci kabul edilmez. Okulun başlama ve bitiş zamanı da vilayetin durumuna göre belirlenir.
5. Günde beş ders ve dersler arası on dakika teneffüs olmalıdır.
6. Okul, Cuma günleri ve ayrıca bayramlarda birer hafta tatil edilmelidir.
7. Senede 10 ay ders yapılmalı, yazın 2 ay tatil olmalıdır.
8. Öğrencileri sıkmadan ve yormadan ders yapılmalıdır. Bunun için dersler 45 dakika ile sınırlı tutulmalıdır.
9. Öğrencileri azarlamaya, dövmeye gerek yoktur. Gerektiğinde sözlü nasihat edilebilir.

10. Okulun fiziki şartlarına özen gösterilmeli, okul pencereleri büyük olmalı ve sınıflar aydınlık olmalıdır.

Eğitimle ya da toplumsal hayatla ilgili bir reformun uygulanabilmesi için gerekli olan temel ölçütlerden belki de en önemlisi “dildir”. Dil birliği, fikirde ve işte birliğe de götürecektedir kadar önemlidir. Gaspıralı da bunu görmüş ve idealini bu şekilde formüle etmiştir. “Dilde, fikirde, işte birlik” ülküsünde dünyaya yayılmış bütün Türklerin aynı edebi dil ile konuşan, aynı siyasi amacı taşıyan, aynı teşekküller tarafından hedefe doğru götürülen, aynı yöntem ve taktiklerle çalışan bir camia halinde tasavvur olunduğu manası saklıdır (Resulzade, 1933 Akt: Hablemitoğlu, 2006). Gaspıralı’nın “Bütün Türklerin birbirlerini kolaylıkla anlayabilecekleri ortak bir Türk dili oluşturmak” şeklindeki hedefi bazı bilim insanlarınca bir ütopya olarak görülse de, bu hedef Gaspıralı’nın vizyoner bir lider olduğunun en önemli kanıtlarından biridir. Bu hedef Gaspıralı’nın geleceğe yönelik sahip olduğu düşünsel tasavvurun önemli bir sezgi, düşünce ve bilgi birikimine dayandığının önemli bir göstergesidir.

Yolda Yürümek

Vizyoner liderler, yolu görmeyen yanı sıra o yolda yürüyebilen liderlerdir. Vizyoner liderlik süreci yolu görmek ile başladığı için bu aşama çok önemlidir. Vizyoner liderin kararlılığının bir göstergesi olarak yolda yürümek, en az yolu görmek kadar önemlidir. Çünkü vizyona ancak o yolda yürünerek ulaşılabilir. Liderin gördüğü yol ile yürüdüğü yolun aynı yönde olması gereklidir. Lider çizdiği hedefe doğru yürümeyi bıraktığı anda yoldan ayrılmıştır ve hedefine ulaşması mümkün değildir (Çelik, 2003). Gaspıralı bu liderlerden değildir. Gördüğü yolu, yolu çizerek, bizzat uygulayarak, yaşayarak yürümüştür. Gaspıralı, bir milletin gelişmesinde, millet olmasında, yeni bir medeniyet tasavvuru oluşturmasında dilin ve eğitimin önemini kavramış, buna göre hareket etmiş ve bunları merkeze almış bir aydındır. Gaspıralı Rusya Türkleri başta olmak üzere bütün Türk dünyası için bütüncül bir modernleşmeye ihtiyaç olduğunu düşünmüş ve modernleşme arayışının temelinde de eğitimin olması gerektiğini dile getirmiştir (Türkyılmaz, 2013). Eğitimin önemine inanmış ve okuryazarlığı yaymak için her makalesinde eğitimin önemine yer vermiştir (Ortaylı, 1991). Eğitim Gaspıralı’nın tasavvur ettiği yeni toplumun temel taşıdır. Bu toplum, geleneklerine ve kültürüne sadık kalmakla birlikte, batının en gelişmiş toplumları arasında gururla yerini alan bir toplumdur (Kuttner, 1975). Gaspıralı’nın ve Ceditçilik hareketinin temel düşünceleri içi boş söylemlerden ya da sloganlardan ibaret değildir. Bu hareket belirli bir ülkeye, felsefeye, inanca, ideale dayalıdır. Örneğin, Gaspıralı Usul-i Cedit okullarının sistemini yurtiçi ve yurtdışı pek çok ziyarette bulunarak geliştirmiştir. Gaspıralı Moskova’da okumuş, Viyana ve Almanya üzerinden Paris’e gitmiş, oradan Londra’ya geçmiş, belli aralıklarla İstanbul’a da gelmiştir (Coşkun, 2012). Türkistan coğrafyasındaki yenileşme hareketlerini zayıf gören Gaspıralı, 1893 yılında Orta Asya’ya gitmiş (Temizyürek, 2014) ve oralarda bu okulların kurulması için propaganda yapmıştır. Okulların yaygınlaşması amacıyla yapılan bu seyahatler sonucunda okulların Azerbaycan’a, Taşkent ve Semerkant’a kadar yaygınlaştırdığı bilinmektedir (Cemiloğlu, 2014). Gaspıralı daha sonra Usul-i Cedit hareketinin Rusya Türkleri üzerindeki sonuçlarını bizzat görmek ve incelemek amacıyla da sürekli olarak seyahatler yapmıştır. Onun bu seyahatleri Usul-i Cedit hareketinin yayılmasını hızlandırmıştır (Hablemitoğlu, 2006). Bu seyahatler arasında Mısır, Hindistan, Çin ve Türkistan önemli bir yere sahiptir (Cemiloğlu, 2014). Bu çalışmaların bir sonucu olarak Türkistan’da ilk Cedit okulları Fergana’da ve Semerkant’ta açılmıştır

(Kılıoğlu, 2019). Bu yenileşme hareketlerinin bazı bölgelerde zayıf kalması üzerine Gaspıralı (1914: 13 Temmuz) *“bütün dünyada en karanlıkta kalan memleketin Buhara olduğunu söylemenin hata olmayacağını, biçare Buhara halkının bütün dünya insanlarını terbiye edip lezzetlendiren medeniyet nimetlerinden tamamıyla yoksun bir halde yaşadığını, en azından medeniyetin birinci basamağı olan mektep meselesinin burada henüz hallolmadığını”* ileri sürmüştür. Çünkü *“bütün İslam âlem-i tarafından kabul gören “Usul-i Cedit” okulları burada henüz haram görülmektedir. Bu cehalet ve bağınazlık biçare Buhara halkını o derece üzümüştür ki başını kaldırıp ilimden, marifetten, adaletten, islahattan söz söylemeye bir kimsede ne yürek ne de iktidar vardır.”*

Buhara'daki ve genel olarak Türkistan coğrafyasındaki Usul-i Cedit okullarının açılmasında yerli taleplerin yanında, Gaspıralı'nın bu seyahatlerinin de büyük etkisi olmuştur (Kılıoğlu, 2019). Başlangıçta fazla ilgi görmeyen Usul-i Cedit okullarına olan ilgi, bu okullardan mezun olan öğrencilerin başarılarının halk tarafından görülmesiyle artmıştır. Bunun üzerine Kafkasya, Kazan ve Türkistan'ın uzak bölgelerinden Usul-i Cedit'i tanımak ve öğrenmek üzere öğretmenler ve mollalar Bahçesaray'a gelmeye başlamıştır (Akyol, 2012). Gaspıralı Usul-i Cedit okullarında çalışacak öğretmenleri yetiştirmek için Bahçesaray'da kurslar açmış ve Türk dünyasından bu kurslara birçok genç katılmıştır (Devlet, 1988). Gaspıralı'nın dünyası sadece Kırım ile sınırlı değildir. Gaspıralı başta İstanbul olmak üzere bütün dünyaya ve Türk-İslam coğrafyasına ilgi duymuştur. Ziyaretleri dahi Gaspıralı'nın ufkunun genişliğinin anlaşılması için yeterlidir. Litvanya Tatarları, Kazan-Tataristan, Türkistan, Semerkant, Taşkent, Kafkasya, Batum, Tiflis, Gence, Şamahı, Bakü, Köstence (Romanya), Rusçuk (Bulgaristan), İran, Hindistan Gaspıralı'nın ziyaret ettiği yerlerden bazılarıdır. Gaspıralı bu seyahatlerde gün gelmiş çeşitli görüşmeler, edebiyat toplantıları yapmış, insanları *“Birliğe”* davet etmiş; gün gelmiş *“Türk-Tatar”* geçimsizliğine müdahale etmiştir. Gaspıralı buraların havasını koklamış, yaşadıklarını yine Tercüman gazetesi aracılığıyla bütün Türk dünyasına yaymıştır. Gaspıralı, Türk dünyasını neredeyse baştanbaya dolaşmış ve buralarda hem ticari, hem fikri, hem de siyasi kişiliklerle görüşerek davasını ve ülkülerini aktarmıştır (Coşkun, 2012). Gaspıralı'nın bu çalışmaları sayesinde Usul-i Cedit okullarının ünü Rusya sınırlarını da aşmış, Türkiye'ye, İran'a hatta Hindistan'a ulaşmıştır (Gündoğdu, 2012). Hindistan'daki Usul-i Cedit teşebbüsü sadece okul ıslahı amacının değil, daha umumi ve daha esaslı bir fikrin neticesiydi. O da, İslam âlemini harekete geçirmek arzusuydu (Kırimer, 1996). Gaspıralı kurduğu okulların, seyahatlerinin dışında kitaplar, makaleler yazmış, 1884-1914 yılları arasında Tercüman gazetesini çıkarmıştır. Gaspıralı, Tercüman aracılığıyla Türk-İslam dünyasının sorunlarını ele almış ve sorunlara somut çözüm önerileri getirmiştir. Tercüman'ın ilk amacı, ortak bir Türk dilinin oluşturulmasıdır. Gaspıralı, bunu birçok çalışmasında, konuşmasında dile getirmiştir. Gaspıralı, mümkün olduğu kadar yabancı kelimeleri Türkçeden çıkarmayı, anlaşılması zor olan Arapça-Farsça tabirleri kullanmaktan vazgeçmeyi ve yöresel tabirler yerine Osmanlı Türkçesini kullanmayı önermiştir (Devlet, 2011; Gündoğdu, 2012). Gaspıralı, işe ilk olarak yeni bir *“elif-ba”* yazmakla başlamıştır. Tercüman matbaasında basılan bu yeni elif-ba 27 Mart 1910 yılına kadar neşredilmiştir (Gül, 2020). Bu bağlamda Usul-i Cedit okullarının en önemli yönü, Arapçayı tek öğretim dili olmaktan çıkarması, onun yanında Rusçayı da öğretmesi ve Türkçeyi de öğretim dili haline getirmesidir (Ergün ve Çiftçi, 2006). Gaspıralı Müslümanların geri kalmışlığına çözüm üretebilmek için çeşitli kongreler de düzenlemiştir (Duran, 2011) ya da bu tür kongrelere katılmıştır. İlk kongre için izin alınamamış ve bu kongre illegal olarak Aralık 1905'de gerçekleştirilmiştir. 1905-1906 arasında üç kongre daha yapılmıştır. Bu kongrelerde birlikte hareket ederek Rus hükümetinden Türklerin siyasi,

ekonomik ve kültürel haklarının talep edilmesi üzerinde durulmuştur. Birinci kongrede “milletin birleşmesi ve birlikte hareket etmesi, milletin maddi ve manevi olarak ilerlemesi için bilim ve eğitim araç-gereçlerinin sağlanması, umumi vatan işlerinde, en iyi ve en faydalı görülecek Rus partisiyle beraber hareket edilmesi” yönünde kararlar alınmıştır. Gaspıralı'nın diğer bir önemli faaliyeti, sonuçsuz kalmakla birlikte, Dünya Müslümanları Kongresi teşebbüsüdür. Bu teşebbüs gerçekleşmemekle birlikte, taşıdığı amaç bakımından önemlidir (Duran, 2011).

Yol Olmak

Bir başka ifade ile yol olmak, yol açmak olarak da ifade edilebilir. Vizyoner liderler, düşünce ve sezgisiyle yol olan, vizyona ulaşmayı sağlayan, vizyonlarıyla kişileri arkalarından sürükleyen ve bu vizyonla yeni ufuklar açan kişilerdir. Vizyoner liderlerin açtığı bu yoldan, izleyenler güven içinde yürüyebilmeli ve yolun sonundaki hedefe ulaşabilmelidirler. Bunun için vizyoner liderler gerektiğinde hayatını ortaya koyacak kadar fedakâr olabilmelidirler (Çelik, 2003).

“Dilde, fikirde, işte birlik” ülküsüyle gazete çıkaran, çeşitli eserler yazan, seyahatler yapan bu aydın kişi, bütün Türk dünyasını “Dilde, fikirde, işte birlik” ülküsü doğrultusunda birleştirmek istemiştir (Ergün ve Çiftçi, 2006). Gaspıralı sadece dil alanının değil, Türk tarihinin de bir bütün olarak ele alınmasını savunmuştur (Çakmak, 2014). Gaspıralı, 1883'te Tercüman gazetesini çıkararak ve 1884'te Bahçesaray'da ilk Usul-i Cedit okulunu açarak idealleri için somut adımlar atmıştır. Bu bağlamda Usul-i Cedit hareketi Gaspıralı ile somutlaşmış ve daha sonra bütün Rusya Türkleri arasında yayılmıştır. Usul-i Cedit hareketi, herkesin inandığı milli kimlikli ve karakterli bir çağdaşlaşma idealinin aracı haline gelmiştir.

Dönemine göre gayet modern bir anlayış içerisinde oluşturulan Usul-i Cedit programı, medrese usulü geleneksel eğitim verenlerin tepkisi ile karşılaşmış ve ilk başlarda halk bu okulları istememiştir. Ancak Gaspıralı, bütün bu olumsuzluklara rağmen çalışmış ve okulların başarısını bizzat yaparak, yaşayarak ispatlamıştır (Saray, 1987). Gaspıralı, Usul-i Cedit okullarına karşı çıkanların “Çabuk öğrenilen ilim çabuk unutulur ve dini mektepler bozulacak” gibi bahanelerine cevap vermek için Bahçesaray pazarındaki bir kahvehanede “Akşam Mektebi” açmış ve burada 20 kadar hamal ve bakkal çırağına 40 gün bizzat kendisi ders vererek okuma ve yazmayı öğretmiştir (Temizyürek, 2014; Tuna, 2002). Kırk günde okuma yazmayı öğretebileceğini iddia etmiş ve halk karşısında bu iddiasını ispatlamıştır (Devlet, 2011). Gaspıralı, her yıl yaklaşık bir ay devam eden bir panayıra giderek orada bulunan Müslüman tüccarlara yeni eğitim yönteminin faydaları hakkında propagandalar yapmıştır (Devlet, 2011; Temizyürek, 2014). Gaspıralı, Bahçesaray'a kadar gelerek Usul-i Cedidi öğrenmek isteyenleri kendi misafirhanesinde misafir etmiş ve 3-4 ay eğitim vermiştir. Adaylardan tek isteği, Usul-i Cedidi öğrendikten sonra mutlaka kendi kasabalarına dönmeleri ve orada hocalık yapan arkadaşlarına bu yeni metodu öğretmeleri ve birer okul açarak bunu halka göstermeleridir (Saray, 1987). Gaspıralı yetiştirdiği öğretmenleri diğer şehirlere göndererek yeni okullar açmalarını sağlamış ve bu yolla Usul-i Cedidin yaygınlaşmasını sağlamıştır. Kendini ideallerini, düşüncelerini, vizyonunu yaymaya adanmış Gaspıralı bu yolda her türlü aracı kullanmış, her türlü fedakârlığı yapmış, özetle yol olmuştur.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Ceditçilik hareketinin büyük temsilcilerinden biri, belki de en önemlisi Gaspıralı İsmail Bey'dir. Gaspıralı yakın dönem Türk aydınları arasında bilhassa kültür alanında oynadığı rol bakımından adı bilinmesi ve yaptıklarının tanınması gereken bir şahıstır (Devlet, 2011). Bu bağlamda Gaspıralı'nın hayatı, fikirleri ve çalışmaları ile ilgili çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Ancak Gaspıralı'nın vizyoner ve idealist kişiliğine bağlı önemi ve etkileri tam olarak ele alınmamıştır. Gaspıralı, yaptıkları ile sadece yaşadığı dönemi değil, çok daha uzun sürecek bir dönemi etkilemiş vizyoner ve idealist bir liderdir. Gaspıralı ve Ceditçilik sadece Rusyadaki Müslüman Türkleri değil, Bulgar Türkleri (Turan ve Evered, 2005), Balkanlar (Coşkun, 2012; Karčić, 2020), Hindistan ve İran (Coşkun, 2012; Gündoğdu, 2012), Mısır (Sümer, 2012) gibi geniş bir coğrafyayı etkilemiştir. Gaspıralı fikirleri, eylemleri ve üretimi ile sadece kişileri değil, toplumları, şehirleri, devletleri etkilemiş bir kişiliktir. Gaspıralı dönemini, sonrasını ve hatta günümüzü etkileme gücüne sahip bir aydındır. Bu bağlamda Gaspıralı'nın "Dilde, Fikirde, İşte Birlik" ülküsü günümüze de ışık tutmaktadır. Gaspıralı'nın görüşlerinin ve yapmış olduğu çalışmaların günümüzde dahi geçerliliğini koruması onun idealist ve ileri görüşlü bir kişilik olduğunun önemli bir göstergesidir (Selçuk ve Özçelik, 2020). Türk dünyasında önemli değişimlerin hem fikir babası hem de bazılarının ise bizzat başlatıcısı olan Gaspıralı, yenilik ve değişim fikirlerine açık bir aydındır. Gaspıralı, tespit ettiği sorunları modern yöntemleri kullanarak teşhis etmiş; dini hayattan kadına, eğitimden dil meselesine kadar birçok alanda çalışmalar yapmıştır. Çalışmalarındaki tespitler önemli bir bilgi birikimine, tecrübeye ve gözleme dayalıdır. Gaspıralı hayatı boyunca önemli bir dil ve kültür birliği mücadelesi yürütmüştür. Türk dünyasının bir bütün olmasını hedefleyen Gaspıralı "Dilde, Fikirde ve İşte Birlik" ülküsünü Tercüman gazetesi aracılığı ile yaymayı, bütün Türklerin birbirlerini kolaylıkla anlayabilecekleri ortak bir Türk dili oluşturmayı ve Türkleri birleştirebilmeyi amaçlamıştır. Gaspıralı, vizyonunu ve ideallerini hayata geçirme yollarından biri belki de en önemlisi olarak eğitimi görmüştür. Gaspıralı'nın Usul-i Cedit okullarını açmaktaki amacı, Rusya'daki Müslüman Türk toplumlarını cehaletten kurtarmak ve modernleşmesini sağlamaktır. Gaspıralı'dan daha önce de eğitim reformunun gerekliliği fikrini ortaya atan pek çok Türk aydını olmuştur. Ancak, Gaspıralı, bu düşüncüyü bizzat uygulamaya geçiren kişi olmuştur (Sümer, 2012). Usul-i Cedit okullarındaki eğitim yaklaşımı, içinde bulunduğu dönemin çok ötesinde bir anlayışla modern eğitim anlayışından izler taşımaktadır ve doğudaki geleneksel eğitim sistemlerinin oldukça ilerisindedir (Soyuçok, 2019). Gaspıralı Müslüman Türk kızlarının eğitiminde de öncülük etmiş (Sarı, 2016) kızların eğitimi konusunda da önemli çalışmalar yapmış, konunun önemini anlatmış ve bunu da bizzat uygulayarak göstermiştir. Gaspıralı kadın haklarının başlangıcını kız çocuklarının eğitiminde görmüştür. Modernleşme sürecini okullardan başlatması ve bu süreçte kadınlara verdiği önem de Gaspıralı'nın vizyoner ve idealist kişiliğinin önemli bir göstergesidir. Gaspıralı, kadınların modernleşme sürecinde çok önemli bir rol oynadığı düşüncesini okuyucularına sürekli olarak yinelemekten asla bıkmamıştır (Kuttner, 1975). Gaspıralı, ilk Usul-i Cedit Kız Okulunu ablası Pembe Hanım Bolatukova'ya 1893'te Bahçesaray'da açtırmıştır. Bu örnek diğer bölgelerde de kısa sürede uygulanmıştır (Sarı, 2016). Daha sonra büyük kızı Şefika Hanım'ın yönetiminde 1906 yılında *Alem-i Nisvan (Kadınlar Dünyası)* adlı dergiyi çıkarmaya başlamıştır. Bu dergi Rusya Türkleri tarafından çıkarılan ilk kadın dergisidir (Devlet, 2011). Türk dünyasında Usul-i Cedit okullarının faaliyetleri sonucunda, millî okullar açılmış, kız çocuklarının okutulmasına önem verilmiş, okur-yazar oranı artırılarak halkın eğitim seviyesi yükseltilmiş, fakir zümrenin

eğitim ihtiyacını karşılamak için hayır cemiyetleri kurulmuş, Türk dünyasını ortak bir dil etrafında birleştirme ideali çerçevesinde millî bir basın oluşmuş, Müslüman cemiyetin yaşayış tarzı modernleşmiş ve millî aydınlar zümresi oluşmuştur (Hablemitoğlu, 2001). Gaspıralı'nın başını çektiği bu faaliyetler sonucunda Türk dünyasındaki Müslümanlar eğitime dört elle sarılmıştır (Temizyürek, 1999). Eğitime karşı millette uyanan bu ilgi ve istek sonucunda altı bine yakın okul açılmıştır. Yeni usul ile yapılan eğitim-öğretim sonucunda özellikle Rusya Türkleri arasında okuma yazma bilmeyen genç kalmamıştır (Kırımlı, 1996). Gaspıralı sadece fikir üretmemiş ya da sloganik ifadelerle aforizmalar yazmamış, fikirlerini bizzat uygulayarak hayata geçirmiştir. Gaspıralı, düşünmüş, üretmiş, uygulamış, yol göstermiş, yolu açmış bir liderdir. Gaspıralı kökten kararlar alan ve uygulayan, felsefi bir söylem geliştiren bir kişidir, ilerici ve geniş bir vizyona sahiptir. Gaspıralı vizyoner bir liderin temel davranışlarının tamamını göstermiştir. Sadece yolu görmemiş, o yolda yürümüş, hatta kendisi yol olmuştur. Gaspıralı, entelektüel ve duygusal yönden geleceğin ufkunu açmış; açtığı ufka ulaşmak için, yolu çizerek, bizzat uygulayarak, yaşayarak o yolda yürümüştür. Açtığı ufkun ve vizyonun temeline eğitimi koyan Gaspıralı, Rusya Müslümanları için bir başöğretmen (Tekcan, 2012); Türklerin muallimi (Cemiloğlu, 2014); büyük bir terbiyecisi (İnalçık, 2014) olarak nitelendirilmiştir. Bu bağlamda Gaspıralı'nın hayatını "öğreticilik ve yol göstericilik" kavramları ile özetlemek (Arslan, 2016) mümkündür. Gaspıralı, öncelikle eğitim alanında olmak üzere çeşitli alanlarda getirdiği yeniliklerle Rusya Türklerinin modernleşme sürecini başlatan bir düşünce insanı ve muallimdir (Temizyürek, 2014). Bahçesaray'da altı yıl kadar belediye başkanlığı yapan; matbaa kurarak gazete ve dergiler çıkaran; kadın dergisi, çocuk dergisi, mizah dergisi yayımlayan; ders kitapları, kültür kitapları basıp yayın; hikâyeler, romanlar ve şiirler yazan; "Bütün Rusya Müslümanları" adı altında kongreler düzenleyen; üstelik bu çalışmalarını Kırım'ın dışına da taşıyarak büyük bir Türk Dünyası'nın var olduğu bilincini de yaymaya çalışan Gaspıralı gerçekten çok yönlü bir kültür ve sanat lideridir. Yalnız, bu çok yönlülük içerisinde onun en dikkate değer özgün yanı muhakkak ki eğitimciliğidir (Cemiloğlu, 2014). Gaspıralı, bunların dışında Usul-i Cedidi anlatmak için akşam mektebi açmış, panayrlara giderek yeni eğitim yönteminin faydalarını anlatmış, Usul-i Cedidi öğrenmek isteyenleri kendi misafirhanesinde misafir etmiş, fakir zümrenin eğitim ihtiyacını karşılamak için "Müslüman Cemiyet-i Hayriyeleri" adını verdiği sivil toplum kuruluşlarını organize etmiş bir kişidir. Cemiyet-i Hayriyeler ve bu cemiyet tarafından organize edilen okullar aracılığıyla yetimlerin, güçsüzlerin, yaşlıların ve dağılmış aile çocuklarının eğitim görmesi sağlanmıştır (Cemiloğlu, 2014). Gaspıralı, Türk ve İslam Dünyasının gecikmiş aydınlanmasının hem kuramcısı hem de uygulayıcısıdır. Lazzerini (1973) Gaspıralı'nın çabalarını, bir adamın İslam toplumunu modern dünyaya itecek bir kültürel rönesansı kendi dindaşları arasında teşvik etme çabaları, olarak tanımlamıştır. Türk Dünyasının içinde bulunduğu geri kalmışlığın, bölünmüşlüğü, mezheplere dayalı parçalanmışlığın ve ümitsizliğin temel sebebinin "eğitim" olduğunu; içinde bulunduğu çağın ise eğitim ve basın-yayın faaliyetleriyle şekilleneceğini görmüş ve bütün ömrünü bu alanda faaliyetler yürüterek geçirmiştir (Coşkun, 2012). Gaspıralı, Usul-i Cedit hareketini bütün Türk dünyasında büyük bir akım haline getiren başkomutan (Devlet, 2011); Türk dünyasının yetiştirmiş olduğu en büyük fikir insanlarından biri (Hablemitoğlu, 2006); Türk aydınlanmasının öncü ismi ve millî uyanış sembolü (Gündoğdu, 2012); Türk yenilikçilik hareketinin fikir ve eylem babası, Türk aydınlanmasının ışığı (Coşkun, 2012); Türk âlemini uyandıran büyük bir mürşit ve ıslahatçı (İnalçık, 2014); bir dava gazetecisi (Özay, 2015); Türk aydınlanmasının kurucu babası (Pınarer, 2020); Asya'nın örnek lideri (Fisher, 1998) gibi çok önemli sıfatlarla nitelendirilmiş

bir kişiliktir. Ercilasun (1991) Gaspıralı'nın fikirlerini bir bütün halinde değerlendirmiş, geniş kapsamlı bir sosyal dönüşüme dikkat çekerek üç temel maddede toplamıştır. Bunlardan birincisi, Batının yeni ve faydalı fikirlerini öğrenip Müslüman dünyasında yaymaktır. Daha sonra ise eğitimi yeni usule göre iyileştirmek ve Osmanlı Türkçesini, bütün Türk dünyasının anlayacağı müşterek bir edebi dil haline getirmektir. Bütün bunlar basit birer reform değildir. Bunlar çok önemli bir sosyal dönüşümün temelleridir. Gaspıralı'nın çalışmaları "1900'lü yılların toplumsal özelliklerine, Rusya'nın baskısı altındaki bir toplumun içinde bulunduğu şartlarına, o dönemin eğitim görüşlerine, kısaca o dönemin toplumsal, kültürel ve sosyal şartlarına göre" değerlendirilmelidir. Bu bakış açısı ile yapılacak bir değerlendirme Gaspıralı'nın ne denli büyük bir fikir ve eylem insanı olduğunu açıkça ortaya koymak için yeterli olacaktır. Çünkü Gaspıralı, toplum düzenini ve yapısını daha iyi duruma getirmek için yapılan köklü değişiklikler, iyileştirmeler ve reformlar yapmaya çalışan büyük bir inkılapçıdır. Gaspıralı, mevcut sosyal, medeni ve siyasi durumu değiştirerek insanların daha iyi koşullarda yaşaması düşüncesine sahiptir. Gaspıralı sadece okul kurmamış, gazete çıkarmamış ya da yazı yazmamıştır. Gaspıralı uzun yıllar sürecektir bir etki yaratmıştır. Gaspıralı'dan etkilenen kişiler, aydın birer insan olarak kendi dönemlerinde ve toplumlarında önemli işler yapmışlardır. Bu bağlamda Gaspıralı bütün Türk dünyasını derinden etkilemiş bir aydındır. Sahip olduğu vizyonun etkileri günümüzde de devam etmektedir. Cafer Seydahmet (Kırimer, 1996) 1934 yılında kaleme aldığı kitabında Gaspıralı'nın, fikirlerini alelade kitap sayfalarında ileri süren bir ıslahatçı olmadığını, emellerini cemiyette ve hayatta uygulamaya çalışan bir inkılapçı olduğunu dile getirmiştir. Bu düşünce Gaspıralı'nın sadece düşünce üretmediğini, aynı zamanda bir hareket ve eylem insanı olduğunu da göstermektedir. Gaspıralı, aslında insan varoluşunun, varlığının temelinde bulunan harekete uygun davranmıştır. Gaspıralı, hareketsiz bir insanın ya da toplumun, tamamlanamayacağını, yarım kalacağını, eksik olacağını, hatta zamanla yok olabileceğini bildiği için tam da buna uygun hareket etmiştir. Gaspıralı bir aydın olarak sadece konuşmamış eyleme geçmiş büyük bir kişiliktir. Var olmanın hareket etmeye bağlı olduğu düşünüldüğünde, Gaspıralı'nın hareketleri sadece o dönemi değil yıllar sonrasını etkilemiş, yol göstermiştir ve göstermeye de devam etmektedir. UNESCO'nun Gaspıralı'nın vefatının 100. Yılı olan 2014 yılını Gaspıralı İsmail Bey'i Anma Yılı olarak ilan etmesi de bunun göstergelerinden biri olarak görülebilir.

KAYNAKÇA

- Akyol, T. (2012). Ceditçilik. *İslam Ansiklopedisi* (ss. 211-213). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Altunkurt, Y. ve Yılmaz, K. (2011). İlköğretim ve ortaöğretim okullarının vizyon, misyon ve değerleri ile ilgili bir çözümleme. *Akademik Bakış*, 23. <http://www.akademikbakis.org/23/06.pdf>.
- Arslan, M. (2016). Gaspıralı İsmail Bey'in eğitim reformu ve Usûl-i Cedîd. *GAU Journal of Social and Applied Science*, 8(1), 8-21.
- Cemiloğlu, M. (2014). İsmail Gaspıralı ve eğitim anlayışı. İçinde A. Sınar Uğurlu ve S. Kırılı (Edt.), *Her yıl bir büyük Türk bilgi şölenleri 1 - İsmail Gaspıralı* (ss. 38-44.). Türk Ocakları Bursa Şubesi Yayınları.
- Coşkun, R. (2012). 20. yüzyıl Türk aydınlanması: Türkiye'deki Turan ve Turan'daki Türkiye. *Düşünce Dünyasında Türkiz*, 3(17), 43-62.
- Çakmak, C. (2014). İsmail Gaspıralı'nın Ceditçi Aydın Fatih Kerimî üzerindeki etkisi. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 11(4), 284-293. <http://dx.doi.org/10.1501/MTAD.11.2014.4.55>.

- Çelik, V. (2003). *Eğitimsel liderlik* (3. Baskı). Pegem A Yayınevi.
- Demir, K. (2004). Öğrenen örgütlerde vizyon geliştirme. İçinde K. Demir ve C. Elma (Edt.), *Öğrenen örgütler* (ss. 93-117). Sandal Yayıncılık.
- Devlet, N. (1988). *İsmail bey (Gaspıralı)*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını.
- Devlet, N. (2011). *Unutturulan, Türkçü, İslamcı, Modernist: İsmail Gaspıralı*. Başlık Yayınları.
- Duran, M. (2011). Dilde fikirde işte birlik: İsmail Gaspıralı. *21. Yüzyıl*, 34, 101-107.
- Endeman, J. L. (1990). *Visionary leadership in superintendents and its effect on organizational outcomes* (Doctoral Dissertation). University of La Verne.
- Ercilasun, A. B. (1991). İsmail Gaspıralı'nın fikirleri. *Türk Kültürü Dergisi*, 337/338, 329-337.
- Ergün, M. ve Çiftçi, B. (2006). Türk dünyasının ilk ortak eğitim reformu: Usul-ü Cedid hareketi. *I. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı*. 9-15 Nisan 2006, Çeşme-İzmir. Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü.
- Fisher, A. W. (1998). A model leader for Asia, İsmail Gaspıralı. In E. A. Allworth (Edt.), *The Tatars of Crimea: Return to the homeland* (pp. 29-47). Duke University Press.
- Gül, Y. E. (2020). Türk halkları arasında Usul-i Cedid mekteplerinin ortaya çıkışının sosyo-politik sebepleri. *Sosyal Bilimler Dergisi - SOBİDER*, 7(44), 435-447.
- Gündoğdu, A. (2012). Gaspıralı İsmail Bey ve Türk aydınlanması. *Düşünce Dünyasında Türkiz*, 3(17), 11-24.
- Hablemitoğlu, N. (2001). Dilde birlik ve Türklük bilinci. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 12(1), 369-383.
- Hablemitoğlu, N. (2006). *Gaspıralı İsmail*. Birharf Yayıncılık.
- Hıdıraliyev, D. (1997). Türkistan'da "Cedit" hareketinin fikrî kaynakları ve Abay. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 2(2), 79-89.
- İnalcık, H. (2014). Cafer Seydahmet Kırimer, Kırım Türkleri ve Türkçülük (1889-4 Nisan 1960). İçinde A. S. Uğurlu ve S. Kırılı (Edt.). *Her yıl bir büyük Türk bilgi şölenleri 1 - İsmail Gaspıralı* (ss. 1-6). Türk Ocakları Bursa Şubesi Yayınları.
- Karčić, F. (2020). Jadidism - An inspiration for Bosnian Modernists. *Journal of Muslim Minority Affairs*, 40(2), 345-349. <http://dx.doi.org/10.1080/13602004.2020.1773101>.
- Kasimov, B. (2009). *Milli uyanış*. Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- Khalid, A. (2014). *Ceditçilik ve Orta Asya'daki Yeni Kimliklerin Ayrıntılarına Giriş*. <https://www.altayli.net/ceditcilik-ve-orta-asyadaki-yeni-kimliklerin-ayrintilarina-giris.html>.
- Khalid, A. (1998). *The politics of Muslim cultural reform: Jadidism in Central Asia*. University of California Press.
- Kıllıoğlu, M. E. (2019). Çarlık Rusyasında ceditcilik/yeni usul hareketi. *Journal of Awareness*, 4(1), 65-90.
- Kırimer, C. S. (1996). *Gaspıralı İsmail bey: Dilde, fikirde, işte birlik* (Yay. Haz: R. Bakkal). Avrasya Bir Vakfı Yayınları.
- Kırımlı, H. (1996). *Kırım Tatarlarında millî kimlik ve millî hareketler (1905-1916)*. Türk Tarih Kurumu Yayını.
- Kouzes, J. M. ve Posner, B. Z. (2017). *The leadership challenge: How to make extraordinary things happen in organizations* (6th Edition). John Wiley & Sons.
- Kuttner, T. (1975). Russian Jadidism and the Islamic World İsmail Gasprinskii in Cairo, 1908. A Call to the Arabs for the Rejuvenation of the Islamic World. *Cahiers du Monde Russe et Sovietique*, 16(3/4), 383-424.
- Lazzerini, E. J. (1973). *İsmail Bey Gasprinski and Muslim modernism in Russia, 1878-1914* (Doctoral Dissertation). University of Washington.

- Ortaylı, İ. (1991). Reports and considerations of Ismail Bey Gasprinskii in Tercüman on Central Asia. *Cahiers du Monde Russe et Sovietique*, 32(1), 43-46.
- Özay, S. (2015). Ölümünün 100. yılında bir dava gazetecisi: Gaspıralı İsmail. *İnsan & İnsan*, 3, 51-60.
- Özden, Y. (2002). *Eğitimde yeni değerler*. Pegem A.
- Pınar, A. (2020). *Türk aydınlanmasının kurucu babası: İsmail Gaspıralı*. https://books.google.kg/books?id=rLlPDwAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=tr&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false.
- Roy, O. (2000). *Yeni Orta Asya ya da ulusların imal edilişi* (Çev: M. Morali). Metis Yayınları.
- Saray, M. (1987). *Türk dünyasında eğitim reformu ve Gaspıralı İsmail Bey (1851-1914)*. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayını.
- Sarı, İ. (2016). *Türk dünyası ve İsmail Gaspıralı: Türk dünyasının manevi şahsiyeti*. NoktaE Book.
- Sashkin, M. (1995). Visionary leadership. In T. Wren (Edt.), *The leader's companion: Insights on leadership through the ages* (pp. 402-407). The Free Press.
- Selçuk, S. ve Özçelik, M. H. (2020). Gaspıralı İsmail Bey ve modern eğitim anlayışı. *Aydın Türklük Bilgisi Dergisi (AY-TBD)*, 6(10), 71-84.
- Soyuçok, M. (2019). Usûl-i Cedit'te okuma yazma öğretimi. *Millî Kültür Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 15-22.
- Sümer, K. K. (2012). Ağır yükte uzun yol: Kırım'da Ceditçilikten milli harekete. *Düşünce Dünyasında Türkiz*, 3(17), 231-254.
- TDK-Türk Dil Kurumu (2022). *Güncel Türkçe sözlük*. <https://sozluk.gov.tr/>.
- Tekcan, M. (2012). Türkistan-Özbek Ceditçiliği. *Düşünce Dünyasında Türkiz*, 3(17), 167-184.
- Temizyürek, F. (1999). *Selim Sâbit Efendi ve Usûl-i Cedîd hareketi içerisindeki yeri* (Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi.
- Temizyürek, F. (2003). Osmanlı mekteplerinde ceditcilik hareketi ve Türk dünyasına yansımaları. İçinde D. Karaca (Yay. Haz.). *İsmail Bey Gaspıralı ve Ziya Gökalp Sempozyumları-Bildiriler* (ss. 71-80). Türksoy Yayınları.
- Temizyürek, F. (2014). Gaspıralı İsmail Bey'in Cedit mektepleri üzerine. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 11(4), 365-381.
- Tichy, N. M. ve Devanna, M. A. (1986). The transformational leader. *Training & Development Journal*, 40, 27-32.
- Toker, M. (2004). İsmail Gaspıralı ve "dilde birlik" fikri üzerine. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 16, 31-45.
- Tuna, M. Ö. (2002). Gaspıralı v. Il'minskii: Two identity projects for the muslims of the Russian Empire. *Nationalities Papers*, 30(2), 265-289.
- Turan, O. (2003). *Türk cihân hâkimiyeti mefkûresi tarihi* (31. Basım). Ötüken.
- Turan, Ö. ve Evered, K. T. (2005). Jadidism in South-eastern Europe: The influence of Ismail Bey Gaspıralı among Bulgarian Turks. *Middle Eastern Studies*, 41(4), 481-502.
- Turan, S. (2020). Liderlik nedir? İçinde K. Yılmaz (Edt.), *Liderlik: Kuram - araştırma - uygulama* (ss. 1-5). Pegem Akademi Yayıncılık.
- Türkyılmaz, S. (2013). *İsmail Gaspıralı'nın eğitim anlayışı* (Doktora Tezi). Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.